

цюванню, удосконаленню техніки виконання учнями навчального матеріалу. Так, репетиція є основною формою підготовки вистав, концертів, естрадних та циркових програм тощо. Необхідним є проведення оркестрових і танцювальних репетицій, репетицій за голосовими партіями тощо.

Висновки. Отже, у сучасних умовах реалізації позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу важливим є врахування чотирьох етапів: пізнавального, практичного, творчого, соціалізаційного. При цьому пізнавальний етап забезпечує оволодіння учнями знаннями, поняттями, відомостями навчального матеріалу за напрямками позашкільної освіти, а практичний – формування практичних умінь та навичок особистості.

Література

1. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики : наук.-метод. посіб. / [за ред. І.Г. Єрмакова]. – Запоріжжя : Центріон, 2005. – 640 с.
2. Про позашкільну освіту : Закон України // Освіта України: нормативно-правові документи : зб. нормат. док. / [голов. ред. В.Г. Кремень]. – К. : Міленіум, 2001. – С. 229–251.
3. Педагогіка : учеб. пособ. для пед. училищ / С.П. Баранов, Л. Р. Болотина, В.А. Слостенін. – М. : Просвещение, 1987. – 368 с.
4. Перепелиця Н.В. Загальна педтехнологія роботи гуртків та інших творчих об'єднань у позашкільних навчальних закладах : навч.-метод. посіб. / Н.В. Перепелиця. – Суми, 2004. – 90 с.
5. Подласый И.П. Педагогіка : учебник / И.П. Подласый. – М. : Высш. образование, 2006. – 540 с.
6. Позашкільна освіта в Україні : навч. посіб. / [за ред. О.В. Биковської]. – К. : ІВЦ АЛКОН, 2006. – 224 с.
7. Сущенко Т.І. Позашкільна педагогіка: навч. посіб. / Т.І. Сущенко. – К. : ІСДО, 1996. – 144 с.
8. Ягупов В.В. Педагогіка : навч. посіб. / В.В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

БОЙКО С.М.

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В ПРОФІЛАКТИЦІ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Останніми роками в умовах трансформації українського суспільства дедалі частіше спостерігаються кризові явища у сфері шлюбно-сімейних відносин. Вони виявляються в загостренні сімейних конфліктів, зростанні кількості неблагополучних сімей, збільшенні розлучень, поширенні фактів насильства в сім'ях тощо. У цілому рівень сімейного благополуччя певною мірою визначається якістю відносин у системі “батьки – діти”. Сімейні конфлікти призводять до сімейного неблагополуччя, унаслідок чого, як правило, страждають діти. Дитина стає “розмінною монетою” у взаєминах батьків.

Як відомо, виховна функція сім'ї є однією з основних, вона визначає морально-соціальний базис людської особистості. Виховна функція сім'ї залежить від батьків, їхньої соціальної спрямованості, якісних потреб, цінностей, орієнтації й становища кожного з подружжя в сім'ї. Радянські педагоги А.С. Макаренко та В.О. Сухомлинський підкреслювали, що формування етичних якостей особистості починається в ранньому дитинстві. “Головні основи виховання закладаються до п'яти років – писав, А.С. Макаренко, – і те, що ви зробили до п'яти років, – це 90% усього виховного процесу, а потім виховання людини продовжується, обробка триває, але загалом ви починаєте куштувати ягідки, а квіточки, за

якими ви доглядали, були до п'яти років" [1, с. 64]. Але, незважаючи на ці знання, у країні існує такий феномен сімейного неблагополуччя, як насильство.

Насильство в сім'ї щороку зростає. Засоби масової інформації, а також правоохоронні служби все частіше повідомляють про злочини на сімейному ґрунті. Насильство стає майже "нормою" сімейних стосунків. У значній кількості випадків об'єктами насильства стають діти.

Отже, проблема профілактики насильства в сім'ї є вельми актуальною. Це особливою мірою визначає роль школи та вчителя у проведенні роботи із запобігання насильству в сім'ї.

Проблему сімейного насильства розглядають у своїх працях вітчизняні та зарубіжні спеціалісти різних галузей наук: психологи (Л. Берковіц, Н. Блеклок, О.І. Захаров, О.О. Кочемирівська, Е. Міллер, О.Б. Орлов, М. Страус, З. Фройд, Е. Фромм), педагоги (І.Д. Бех, Л.С. Нечепоренко, Н. Опухова, В.В. Радул, І.А. Хозраткулова), соціологи (А.А. Беседін, В.М. Закірова, Р. Коллінз, Г. Паттерсон, Т.В. Шипунова), юристи (Е.І. Скакунов, В.А. Туляков).

Фундаментальні основи сучасних теорій насильства закладені в дослідженнях Х. Арангурена, Г. Блумера, М. Вебера, Д. Галтунга, Л. Гумпловича, Е. Дюркгейма, Г. Зімеля, К. Маркса, Р. Мертона, У. Самнера, Н. Смелзера, П. Сорокіна, О. Шпенглера та ін. Проблематики насильства як загальносоціального явища торкаються у своїх працях вітчизняні дослідники: А.А. Гусейнов, Л.М. Герасіна, В.В. Голіна, І.Н. Даньшин, В.Д. Губін, А.К. Зайцев, А.М. Ковальов, А.П. Огурцов та ін.

Проблеми віктимної поведінки та криміналізації сім'ї розглядають у своїх працях О.М. Бандурка, Ф.К. Думко, А.Ф. Зелінський, Н.П. Осипова, М.І. Панов, І.П. Рущенко, В.О. Соколов, О.О. Якуба. Насильство у сфері шлюбно-сімейних відносин у конфліктному контексті вивчали А.Я. Анцупов, А.Г. Здравомислов, А.М. Ніколаєвська, Л.А. Петровська, Т.М. Титаренко, А.І. Шипілов та ін.

Але недостатньо розробленими залишилися питання, пов'язані з наданням допомоги дітям, які постраждали від різних форм насилля, не існує достатньо ефективної методики надання допомоги й іншим жертвам сімейного насильства, а також відсутні програми, пов'язані з профілактикою насильства в сім'ї.

Мета статті – розкрити роль педагога в запобіганні насильству в сім'ї, зокрема основи психолого-педагогічної роботи вчителя з батьками учнів та із самими учнями як майбутніми батьками.

Соціологічні дослідження показують, що неповнолітні злочинці зазвичай зростають у сім'ях з низьким рівнем культури та матеріального достатку. Звісно, причини насильства в сім'ї різноманітні, і не можна дати однозначну відповідь на запитання, чому члени сім'ї вдаються до насильства, проте 23% опитаних нами випускників шкіл вважають, що дорослі члени таких сімей орієнтовані на асоціальний спосіб життя, надмірне вживання алкоголю та вживання наркотичних речовин. І конфлікти в них вирішуються насильницьким, агресивним шляхом. Постраждалі від насильства діти рано залучаються до девіантного способу життя й нерідко стають членами злочинних угруповань. Жорстокість батьків, які б'ють своїх дітей, породжує аналогічну рису в дітей, які потім будуть так само "виховувати" своїх дітей. Позиція невтручання з боку сусідів, свідків насильства за принципом "моя хата з краю", а також відсутність системи захисту від насильства є факторами, що спричиняють виникнення відчуття безкарності.

Одним з напрямів розв'язання цієї проблеми може бути профілактика насильства в сім'ї. І в цій профілактичній роботі певну роль відіграє школа і безпосередньо вчитель. Робота може проходити у двох напрямках: а) з батьками учнів; б) з учнями як майбутніми батьками.

Ми мали на меті виявлення розуміння підлітками проблеми насильства в сім'ї. Для цього проведено опитування випускників шкіл. На запитання: “Як Ви розумієте поняття “насильство в сім'ї”?” – відповіді розподілилися таким чином:

- 41% опитаних зробили спробу конкретизувати й виділили фізичні заходи дії одних членів сім'ї щодо інших;
- 25% опитаних відзначили, що це психічна, моральна дія;
- 1% – що насильство в сім'ї – це сексуальне примушення;
- 39% опитаних відповіли без конкретизації, дуже широко: “Це різновид насильства в сімейному колі”;
- 9% не змогли відповісти;
- 1% школярів вважають, що насильства в сім'ї не існує.

Факти насильства багатоаспектні й поєднують у собі різні види. Так, у Законі України “Про попередження насильства в сім'ї” [2] виділено чотири види насильства: фізичне, сексуальне, психологічне й економічне. Л.С. Акімова [3] жорстокість щодо дітей розділяє на фізичну, сексуальну, емоційну або психічну; Б.Г. Херсонський виділяє ще й вербальне насилля, а А.В. Дмитрієв [4] – нехтування основними потребами дитини. В.М. Закірова [5] виділяє фізичне, сексуальне насильство, нехтування, психологічно жорстоке ставлення.

На запитання про види сімейного насильства ми одержали такі результати: 47% опитаних знають про існування фізичного насильства; про моральне і сексуальне – 23 і 22% відповідно. Про поняття “психологічне насильство” чули тільки 9% випускників, а про вербальне (приниження, образи, брудні слова, критика особистості) – 2% опитаних. Не змогли відповісти на це запитання 14% опитаних. Як зазначили 33% опитаних, частіше за все насильство виявляється з боку чоловіка (батько, чоловік, брат); 46% підлітків вважають, що насильство спрямоване на дітей; 36% – що на жінок, дружин; 11% – що на слабкіших членів сім'ї. Дружина, мати також вдаються до насильства, на думку 13% школярів; а 5% випускників зазначає, що чоловік, батько може бути постраждалим від насильства в сім'ї. Незважаючи на це, 22% вважають, що практично всі тією чи іншою мірою вдаються до насильства в сім'ї, 27% – що будь-який член сім'ї або всі навіть насильник, можуть стати жертвою насильства в сім'ї.

Виходячи з того, що будь-який вид насилля все ж таки наявний у сім'ях, для запобігання злочинам у сім'ї головним напрямом профілактичної роботи школи та вчителя має стати як загальносоціальна, так і індивідуальна профілактика, що охоплює, передусім, підлітків. Важливим антикриміногенним елементом, що пов'язаний з формуванням особистості підлітка, є педагогічна позиція сім'ї (включаючи відносини зі школою). Цей показник, у свою чергу, залежить від декількох чинників: структури сім'ї, дисфункції сімейної гармонії, наявності деяких об'єктивних передумов для здійснення сімейного виховання.

До першої групи чинників, що зумовлюють негативну поведінку неповнолітніх, ми відносимо недоліки сімейного виховання, відсутність здорового сімейного середовища, аморальну поведінку батьків, сварки, бійки, неміцні шлюбні стосунки, що в кінцевому підсумку негативно позначається на морально-

вольовому розвитку підлітка. Тому основною метою боротьби із сімейним неблагополуччям є створення умов, що сприяють ефективному формуванню особистості підлітка. Досягнення цієї мети передбачає застосування різних заходів впливу, оскільки від правильного вибору заходів і застосування впливів залежить їхня ефективність. У зв'язку із цим постає теоретично й практично важливе питання: до чієї компетенції входять безпосередні завдання з профілактики та усунення сімейного неблагополуччя. На наш погляд, вони належать до компетенції навчальних закладів, органів опіки, охорони здоров'я, комісій у справах неповнолітніх, міліції тощо.

Друга група проблем сімейного неблагополуччя й усунення обставин, що можуть його спричинити, виходить за рамки вузько спрямованої профілактики насильства. Йдеться про проблеми, пов'язані з педагогічною культурою сім'ї в тих випадках, коли вона має перелічені вище ознаки деморалізації, а підлітки залишаються без нагляду. Зрозуміло, це завдання за своїм масштабом належить до загальновиховного рівня. Проте тут має виділятися й антикриміногенний аспект, що підлягає реалізації в процесі суспільної роботи. За результатами дослідження, більше ніж половина респондентів – батьків учнів не можуть правильно виховувати своїх дітей через недостатню педагогічну грамотність і невміння впливати на них.

Так, у нашому дослідженні до причин виникнення насильства в сім'ї, випускники відносять відсутність взаєморозуміння, часті сварки, розбіжності, неправильне виховання, відсутність знань про насильство, невміння виходити з конфліктних ситуацій, непідготовленість до сімейного життя.

За цих умов зростає роль цілеспрямованої роботи вчителя з підвищення педагогічної грамотності, вироблення правильної позиції як батьків щодо своїх дітей, так і дітей (учнів) як майбутніх батьків. Важливо, щоб системи шкільної й дошкільної освіти мали своїм компонентом комплексні програми із запобігання сімейному насильству. Вчитель має проводити профілактичну роботу з батьками учнів та із самими учнями як майбутніми батьками. До переліку заходів, спрямованих на здійснення профілактики сімейного насильства, входить підготовка циклу бесід, присвячених цій проблемі (за темами: “Що таке насильство, зокрема, сімейне насильство”, “Види насильства в сім'ї”, “Причини, фактори та наслідки насильства у сім'ї” тощо) і способам її розв'язання, а саме: формування соціально-культурних навичок у сімейних відносинах, роз'яснення взаємних прав та обов'язків членів сім'ї, а також інформування про сімейне насильство і його прояви, навчання “мирних” способів вирішення конфліктів та інформування про шляхи й методи самооборони, що дозволяються законом.

Визначимо мету та завдання педагогіки ненасильства на сучасному етапі.

Метою педагогіки ненасильства є виховання підлітків на ненасильницькій основі та в дусі ненасильства, миролюбства, поваги до прав та переваг інших людей, бережливого ставлення до природи, усього живого, розв'язання конфліктів без застосування відкритих та прихованих форм примусу.

Досягнення цієї мети пов'язано з вирішенням комплексу завдань, що становлять два взаємопов'язаних блоки.

Виховання в підлітків миролюбства, духу ненасильства:

– формування негативного ставлення до війни, формування миролюбства як здатності до міжнародного та міжнаціонального взаєморозуміння, відмова від насильницьких методів розв'язання будь-яких конфліктів;

- ненасильницьке ставлення до природи та всього живого;
- гуманне ставлення до інших людей, у тому числі до самого себе, вміння ненасильницьким шляхом розв'язувати міжособистісні та внутрішньоособистісні конфлікти, розвиток здатності до прийняття й розуміння іншої людини.

Гуманізація процесу навчання та виховання, взаємодії дорослих і дітей:

- гуманізація існуючих методів та форм роботи в навчальних закладах різного рівня, системи відносин дорослих і дітей;

- розробка та впровадження нових методів і форм педагогічної діяльності, в основі яких ідея ненасильства;

- реформування підготовки майбутніх педагогів у середніх спеціальних та вищих навчальних закладах, формування в них особистісних якостей і спеціальних умінь, що нададуть можливість у майбутньому виховувати дітей у дусі ненасильства й працювати з ними без застосування примусу.

У світовій практиці навчання та виховання в дусі ненасильства накопичено значний досвід у вирішенні першого блоку завдань. Майже в усіх розвинутих країнах розроблено та впроваджено спеціальні програми щодо виховання підлітків в дусі миру. Але в нашій країні цілісної програми виховання в дусі миру, на жаль, поки що не існує. Уся робота в цьому напрямі обмежується традиційними уроками миру та епізодичними класними та позакласними заходами, що мають пропагандистський характер.

Особливої уваги потребує друга група завдань. Не можна в дитини сформувати ненасильницьке ставлення до інших людей, якщо в основному педагогіка продовжує дотримуватися авторитарних позицій. Вчителі, вихователі усвідомлено й неусвідомлено використовують широкий спектр методів і прийомів, заснованих на відкритому та прихованому примушуванні. Тому важливо, щоб був гуманізований сам навчально-виховний процес, починаючи з дошкільних установ і закінчуючи вищою школою. Гуманізація передбачає переорієнтацію з навчально-дисциплінарної моделі педагогічної взаємодії на особистісно орієнтовану. Це вельми важливо, оскільки навіть у дошкільних установах країни близько 30% вихователів орієнтовано на навчально-дисциплінарну модель. Очевидною є необхідність організації роботи з перепідготовки кадрів, важливо забезпечити педагогів новим навчальним інструментарієм, створити передумови для власної особистісної зміни. Такою передумовою може бути ознайомлення в процесі підготовки та перепідготовки вчителів, вихователів з деякими ідеями, розробленими в рамках гуманістичної психології та педагогіки, з досвідом роботи педагогів-новаторів. Можливо також застосування спеціальних соціально-психологічних тренінгів, що розвивають здібності до ненасильницького ставлення до інших, до позитивного вирішення конфліктів.

Висновки. Майже кожна сім'я стикається з конфліктами, що здатні спричинити насильницьку поведінку членів сім'ї. Одна з актуальних проблем полягає в тому, що в країні досі не вироблено сімейної політики і не здійснюються програми сімейного навчання. Відсутні центри сімейного посередництва, що здатні допомогти сім'ї у вирішенні соціально-психологічних конфліктів з якнайменшими психофізичними травмами, передусім, для дітей.

У зв'язку із цим профілактика сімейного насильства буде найефективнішою при формуванні педагогічної культури дітей як майбутніх батьків. У свою чергу, це вимагає цілеспрямованої підготовки вчителів до роботи із запобігання насильству в сім'ї.

Література

1. Макаренко А.С. Сочинения : в 7 т. / А.С. Макаренко. – М. : Педагогика, 1958. – Т. 1. – С. 425.
2. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2001. – № 10. – Ст. 70.
3. Акімова Л.С. Громадська програма співробітництва по запобіганню насильства в сім'ї / Л.С. Акімова // Матеріали 1-го міжнар. наук.-практ. семін., 25 лютого – 6 березня 1999 р. – О. : ОІВС, 1999. – С. 8–10.
4. Дмитриев А.В. Конфликтология : учеб. пособ. / А.В. Дмитриев. – М. : Гардарики, 2001. – 320 с.
5. Закирова В.М. Развод и насилие в семье – феномены семейного неблагополучия / В.М. Закирова // Социол. исслед. – 2002. – № 12. – С. 131–134.

БОЧАРОВА О.А.

ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВЦІВ

*Творчість – це копати глибше, дивитись двічі,
виправляти помилки, розмовляти з кішкою,
занурюватися в глибину, проходити крізь
зачинені двері, запалювати сонце, хотіти знати,
бути першовідкривачем, будувати замок із піску,
співати свою пісню, вітати майбутнє.*

Е. Торренс [3, с. 100]

Формування творчого потенціалу дитини є складним і багатоаспектним завданням для сучасної психолого-педагогічної науки та практики шкільної освіти. Одним із напрямів навчання й виховання є розвиток творчості дитини. На думку багатьох науковців, основним мотивом, що спонукає людей до творчої діяльності, є прагнення до розкриття свого внутрішнього потенціалу.

Прихильність до творчості – найвищий прояв активності людини, здатність створювати щось нове, оригінальне, вона може виступати в будь-якій сфері людської діяльності. Масштаб творчості може бути різним, але в будь-якому разі відбувається виникнення, відкриття чогось нового [2, с. 78].

Мета статті – розглянути визначення понять “творчість” та “креативність” у дослідженнях зарубіжних науковців, проаналізувати тлумачення ними творчих здібностей.

Першу спробу надати визначення поняттю “творчість” здійснено в 1869 р. у книзі Ф. Гальтона “Спадкова геніальність”, підкріпленій виступом американського психолога Дж. Гілфорда у 1950 р. на з'їзді Американського педагогічного товариства, у ході якого було наголошено на необхідності досліджень творчості. У 1999 р. у Сполучених Штатах Америки вийшла друком двотомна “Енциклопедія творчості” за редакцією М.А. Runco и S. Pritzker [5, с. 71].

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. – період важливих наукових досліджень та публікацій (Дж. Гілфорд, Е. Нецке, С. Попек, А. Сековський, Й. Соловей, М. Стасіакевич, А. Стжалецький, Е. Торренс) [5, с. 71].

Американський психолог Е. Торренс був першим, хто визнав, що визначення високих здібностей за допомогою лише IQ призводить до втрати дітей з високим творчим потенціалом. За його даними, при відборі 20% школярів з найвищим показником IQ пропускається до 70% тих, хто потрапляє до 20% найбільш творчих. Згодом подібні цифри отримали науковці в інших країнах [4, с. 100].